

УДК 37 (09) НАВЧАЛЬНА РОЛЬ ТЕРМІНА В КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

Авраменко В.І.

Питання творення, вживання й розвитку української термінолексики - одне з невіддільних питань мовної, а водночас і культурно-освітньої концепції І.Огієнка. Осмислення витоків української термінології дало змогу вченому-педагогу викласти свої міркування щодо її усталеності, єдності, освітньої цінності в "Історії української граматичної термінології", що вийшла в "Записках українського наукового товариства" у 1908 році.

Учений, намагаючись з'ясувати причини термінологічної розбіжності в українських граматиках, вважав, що Україна в умовах бездержавності не мала підґрунтя для розвитку граматичної літератури. На думку І.Огієнка, основою для формування й нормалізації граматичної термінологічної лексики повинна була стати школа, яка б об'єднала й закріпила її в суспільстві. Такої школи в Наддніпрянській Україні не було.

Для розвитку власне української навчальної термінології, а саме мовознавчої, в кінці ХІХ – на початку ХХ століття велике значення мали граматичні праці – різного виду підручники, як видавалися в Західній Україні, бо, як відомо, розвиток мовознавчої науки, стан освіти в Галичині були в більш сприятливих умовах, ніж у царській Росії. Пріоритет у виробленні мовознавчої: термінології дослідник віддає Галичині, де вивчення рідної мови у школі почалося в 30-х роках ХІХ ст.: "Український язик тут (Наддніпрянщині – примітка В.А.) не признавався офіційно, - писав І.Огієнко у 1908 році, – ніде по школах не викладався. Тому розвиток граматики рідної мови, а разом із тим і граматичної термінології йшов поза межами України Російської, на Галичині, де українська мова була признана офіційно і на ній велось викладання науки по школах. Термінологію ми знаходимо в себе випадково, по всяких передмовах та граматиках, і тільки в останні дні по граматиках" [1, с.32].

І.Огієнко просліджує зв'язок термінології й інтелектуального життя нації, який зводиться до таких моментів: 1) у кожного народу, який має свою історію, який має право на існування, та чи інша виробленість наукової термінології свідчить про його культурно-освітній зріст, його; культурне становище; 2) не може бути науки, "раз на вислів її недостає термінів" [2, с.94].

На потребу відповідного впорядкування української мовознавчої термінології порівняно з лексикою природничих терміносистем І.Огієнко вказував у "Історичному словнику граматичної термінології (1908); "Коли терміни лікарські або ботанічні ми сливе що цілком маємо в народі, – їх тільки треба там пильніше пошукати, – то граматичної термінології, через абстрактність самої науки, у народа не маємо. В народній мові ми знайдемо терміни горлянка, бешиха, півоня, але термінів для subjectum, або назв відмінків ми не знайдемо. Виходить, що авторь граматики повинен сам витворити граматичні терміни" [3, с.8].

Те, що автор кожної граматики, що з'явилися в Україні в другій половині ХІХ – поч. ХХ ст., користувався власними принципами творення термінів, стало причиною строкатості та невпорядкованості української мовознавчої термінології. Особливо яскраво це виявилось на початку ХХ ст., коли постала нагальна потреба мати єдину, науково уніфіковану лінгвістичну термінологію. І.Огієнко, маючи на увазі освітню цінність граматичної термінології, писав: "А тим часом усталеність і єдність граматичної термінології має велику вагу. Може не за горами вже той бажаний час, коли наш уряд переконається в тому, що тільки освіта рідною мовою дасть народови добрий пожиток, а державі – певну користь... Яку ж граматичку дамо ми для школи, коли ми ще не погодились ні за правопис, ні за термінологією? А викладати по школах граматичку з невсталеною термінологією і таким же правописом – річ не тільки корисна, а навіть більше – шкодлива" [4, с.3].

"Історичний словник української граматичної термінології" І.Огієнка є

своєрідною спробою підсумувати попередній розвиток української мовознавчої термінології, "зібрати до купи все те по часті термінології, що ми знаходимо в рідній граматичній літературі" [1, с.38]. Про масштабність виконаної автором роботи свідчить насамперед те, що у словнику вміщено матеріал із 77 джерел. Ним охоплені практично всі граматики, починаючи від граматики "Адельфотес" (1591) і, закінчуючи "Українською граматикою" Є.Тимченка та "Короткою українською граматикою для шкіл" Г. Шерстюка, що вийшла у світ 1907 року. Безумовно, цінним є те, що І.Огієнко, крім термінів граматик, залучає до свого словника мовознавчу термінологію, яка використовувалася в наукових статтях, зокрема, М.Левченком, О.Партицьким, І.Павлусевичем. У словнику подано, за нашими підрахунками, терміни для номінацій 463 понять із фонетики, морфології, синтаксису та орфографії, що, крім рівня розробленості української лінгвістичної термінології, відтворює й тогочасний ступінь наукового осмислення структури української мови.

Процес творення й усталення української навчальної термінології у другій половині ХІХ ст. тісно пов'язаний зі становленням українського правопису, термінографії, граматичної літератури – в основному підручників для самонавчання та для вищих чи середніх шкіл. Особливо важливо зрозуміти принципи творення навчальної термінології на тому етапі, коли вона була надбанням особистостей. "Для належного розвитку своєї наукової мови, – писав пізніше І.Огієнко, – Україна не мала головної основи – школи, а тому мова ця розвивалась неорганізовано, розвивалася зусиллями окремих одиниць, а не інституцій. Наукова термінологія знаходилась в початковому стані, бо знов же таки вона не мала життєвих основ свого вироблення" [4, с.198].

Аналізуючи термінологію українських граматик, що видавалися в першому десятилітті ХХ століття, Іван Огієнко вважав недоліком повну відсутність наголосу над граматичним терміном, зокрема в граматиках Г.Шерстюка та П.Залозного. Він зазначав: "В граматиці для школи сього не

повинно бути ні в якому разі. Та й, справді, як учень стане наголошувати назви "підмет", "наголос" і т. і., коли тут помиляється навіть читач середньої освіти? Кращі галицькі граматиками – як от граматика Смаль-Стоцького – вживають наголосу не тільки над термінами, але й над кожним словом. А в нас, де ще суспільство не призвичаїлось до вивчення рідної мови, учні, особливо ті, що одержали трохи російської освіти, читаючи, будуть калічити рідну мову. Наголос всім разі був би для їх дуже корисним" [1, с.30].

На думку вченого-просвітителя для розвитку термінології потрібна постійна праця інтелігенції – і фахівців певної галузі, і філологів: "Перші слідкують за тим, щоби новий термін відповідав своєму призначенню; другі пильнують, щоби нововведений термін відповідав своїми вимовою й формою правилам нашої народної мови" [5, с.1]. Для вченого, дослідника, педагога, кожного, хто в той час вболівав за термінологічну справу, було зрозуміло, що термінологічне питання зростає до масштабів державної проблеми.

Апріорним є те, що кожен термін повинен пройти функціональну апробацію, що можливо тільки при належному розвитку національної науки й наявності шкіл і вузів з рідною мовою викладання.

Іван Огієнко, вивчивши стан термінологічної справи в Україні у ретроспективному плані, оптимістично дивився на майбутній його розвиток. Оптимізм ученого уgruntованій реаліями українського життя після 1917 року, коли "по цілій Україні постають усякі гуртки та комісії, що пильно займаються складанням найрізніших термінологічних словників. Почала працювати українська школа, а вона голосно вимагала наукової термінології. Її вимагали й різні державні установи, що постали з того часу" [6, с.51].

Культурно-освітня концепція Івана Огієнка утверджується розумінням мови як сили культури, а культури як сили народу.

Негативно впливає на розвиток науки та освіти розбіжність у вживанні і розумінні термінів, коли "що не вчений – своя власна термінологія". Усталеність і єдність термінології має велику вагу – така загальна думка І.Огієнка щодо термінології, призначення якої – наука і освіта народу.

Одним із напрямів розвитку навчальної термінологічної лексики в цей час було створення і видання підручників та пошук найбільш вдалих українських термінів для них. І. Огієнко у статті "Рідна мова в українській школі" (1917) писав: "Однаковість, єдність граматичної термінології має велику вагу. Цю різноманітність ... ще можна було зносити, коли граматики не ставали шкільним підручником. Отже, з того часу, як українська грамика піде до школи, ми повинні всіма силами дбати аби скрізь заводили однакову термінологію" [2, с.25]. І хоча ця термінологічна робота не була достатньою мірою організована, а використання українських термінів в підручниках мало на меті суто практичні потреби навчання, грамоти, що було цілком природно, зважаючи на стан освіти, політичні, економічні умови того часу, все ж це був великий крок вперед на шляху створення української навчальної термінології.

Іван Огієнко постійний у таких переконаннях:

а) єдність шкільної термінології: граматичної, математичної, природничої та ін. по школах, у підручниках і в наукових статтях необхідна насамперед; недотримання цієї вимоги сильно шкодить моральному розвитку літературної мови;

б) цілий народ мусить пильно дбати, щоб його шкільна термінологія конче усталилася й тим самим стала культурним доробком усієї нації; без найконечнішої потреби не вільно міняти шкільної термінології;

в) з бігом часу можна міняти тільки другорядні невдалі шкільні терміни, завжди пам'ятаючи, що для розвитку культури національної свідомості народу стократ корисніше мати одну, хоч і не досконалу, але соборну термінологію, аніж термінології індивідуальні (особисті), хоч би й ліпші [7, с.35-36].

Заслуга Івана Огієнка полягає в тому, що він теоретично обґрунтував безперервний розвиток української термінології, послідовно орієнтувався на весь територіальний простір українського народу і дотримувався погляду, що термінологічна розбудова української мови детермінована науково-

освітніми, культурними запитами її носіїв.

В його працях бачимо чітке розуміння потреби розвитку національної термінології для освіти, інтелектуалізації нації, збагачення її наукового потенціалу.

Література:

1. Огієнко І. Історія української граматичної термінології. - К., 1908. - С.32.
2. Огієнко І. Правопис і граматична термінологія // Рідна мова. - Львів, 1937. - Ч.2. - С.94.
3. Огієнко І. Історичний словник граматичної термінології. - К., 1908. - С.8.
4. Митрополит Іларіон. Історія української літературної мови. - Вінніпег, 1980. - 198 с.
5. Чайковський М. В справі нашої письменницької мови // Рідна мова. - Ч. 1. - С. 1.
6. Огієнко І. Інститут Української Наукової Мови в Києві // Рідна мова. - Львів, 1933. - Ч.2. - С.51.
7. Огієнко І. Для одного народу одна наукова термінологія // Рідна мова. - 1935. - Ч.2. - С.35-36.